

בסכיזופרניה או בפסיכוזו, וכן במגוון תופעות השייכות לאזורים התפתחותיים אלה. סגל עורכת הבחנה ברורה, המובלעת במאמר הנוכחי, בין ייצוג סמלי, בו סמל אמיתי בא במקום המקור – דבר הכולל הכרה בכך שהסמל נושא תכונות נפרדות משל עצמו, הייחודיות לו ואף שונות מאלה של הדבר אותו הוא מסמל – לבין משוואה סמלית, המבוססת על השלכה של תכנים לחוץ האובייקט כך שהוא הופך להיות זהה למקור. הדבר כולל ערבוב של עצמי ואובייקט כתוצאה מהזדהות השלכתית פתולוגית ומאופיין במחיקת ההבדלים בכל אחד מצדי המשוואה. במונח זה, המשוואה הסמלית מתפקדת על-פי העיקרון של הזדהות השלכתית, ואילו הסמל מקבל על עצמו את הדין של העמדה הדיכאונית, בה יש להיפרד מן 'הדבר עצמי' ולהמירו בסמל. הסמלים הם אפוא בסיס לכל פנטסיה לא מודעת ולעידון. הפנטסיה הלא מודעת בנויה מסמליות ראשונית זו, ובכך מהווה את המולקולה הבסיסית של חיי הנפש והחשיבה.

8008

החשיבות של יצירת סמלים בהתפתחות האני (1930)

טענתי במאמר זה מבוססת על ההנחה שקיים שלב מוקדם בהתפתחות הנפשית שבו הסדיום נעשה פעיל בכל המקורות השונים של הנאה ליבידינלית.¹ על-פי ניסיוני, הסדיום מגיע לשיאו בשלב זה, המלווה בתשוקה האוראלית-סדיסטית לטרוף את שר האם (או את האם עצמה) והחולף עם הופעת השלב האנאלי המוקדם. בתקופה עליה אני מדברת, מטרנו העיקרית של התינוק היא לנכס לעצמו את תכני גופה של האם ולהשמיד אותה באמצעות כל כלי הנשק שהסדיום יכול לגייס. בה בעת מהווה שלב זה מבוא לקונפליקט האדיפלי. מגמות גניטליות מתחילות כעת להפעיל את השפעתן, אך הדבר טרם ניכר, שכן הדחפים הטרומ-גניטליים שולטים בשטח. הטענה שלי כולה תלויה בעובדה, שהקונפליקט האדיפלי מתחיל בתקופה שבה מושל הסדיום.

הילד מצפה למצוא בתוך האם: (א) את פי האב, (ב) צואה, ר-ג) ילדים, ואת כל אלה הוא מזהה עם חומרים טובים-למאכל. על-פי הפנטסיות (או ה'תיאוריות המיניות') המוקדמות ביותר של הילד על אודות יחסי המין של הוריו, פין האב (או הגוף בשלמותו) עובר הבלעה במהלך האקט המיני בתוך האם. לפיכך, מושא התקפותיו הסדיסטיות של הילד כולל את האב והאם גם יחד, אותם הוא נושך, קורע, חותך לגזרים או רומס בפנטסיה. ההתקפות מעוררות חרדה שמא ההורים המאוחדים יענישו אותו. חרדה זו מופנמת גם היא בעקבות ההפנמה [introjection] האוראלית-סדיסטית של האובייקטים, ולפיכך היא מופנית כבר עתה אל האני-העליון המוקדם. מצאתי שמצבי-החרדה הללו השייכים לשלבים המוקדמים של ההתפתחות הנפשית הם העמוקים והמכריעים ביותר. ניסיוני לימוני כי בהתקפה המפונסת על גוף האם ממלא הסדיום

1. השונו עם מאמרי, "The Early Stages of the Oedipus Complex" (1928).

האורתוראלי² והאנאלי תפקיד משמעותי, ומתווספים עד מהרה לסדיום האוראלי והשרירי. ההפרשות נהפכות בפנטסיה לכלי נשק מסוכנים: הרטבה נחווית כחיתוך, דקירה, שריפה, הטבעה, ואילו הצואה מושווית³ לכלי נשק ולטילים. מאוחר יותר בשלב אותו תיארת, מתחלפות צורות ההתקפה האלמות הללו בהתקפות סמויות שנעשות בשיטות המעודנות ביותר שהסדיום מסוגל להמציא, וההפרשות מושוות עם חומרים רעילים. עורך הסדיום מעורר חרדה, ומניע לפעולה את אמצעי ההגנה המוקדמים ביותר של האני. פרויד (1926, עמ' 93) כותב: "בהחלט ייתכן שהמנגנון הנפשי מפעיל שיטות אחרות של התגוננות לפני ההיבדלות החרדה של האני והסתמי, לפני היווצרותו של העל-אני והאני-העליון] – אחרות מאלה שהוא מפעיל לאחר הגיעו לשלבי ארגון אלו". על-פי מה שמצאתי באנליזה, ההגנה המוקדמת ביותר שמעמיד האני מתייחסת לשני מקורות סכנה: לסדיום של הפרט עצמו, ולאובייקט המותקף. זוהי הגנה בעלת אופי אלים, בהתאם לדרגת הסדיום, והיא שונה מהותית ממנגנון ההדקקה המאוחר יותר. ביחס לסדיום של הפרט עצמו – ההגנה מרמזת על סילוק (expulsion) ואילו ביחס לאובייקט משמעה השמדה. הסדיום הופך למקור סכנה משום שהוא מציע הזדמנות לשחרור חרדה, וגם מכיוון שהפרט מרגיש שכלי הנשק המשמשים להשמדת האויב מופנים גם כלפי העצמי שלו. האובייקט המהווה יעד להתקפה הופך למקור סכנה מכיוון שהפרט חושש מפני התקפות נקמניות דומות מצדו. האני שהינו לחלוטין לא מפותח ניצב אפוא בפני משימה שהיא מעל ומעבר לכוחותיו בשלב זה – שליטה בחרדה מהסוג החמור ביותר.

2. אורתוראלי – של השופה. הכוונה לפנטסיה הלא מודעת, אותה מסבירה קליין מיד בהמשך, לפיה ניתן להרוס, לשרוף, להטביע ולמוסס את האובייקט ואת תוכנו באמצעות השתן. מאחר שכל תחושה נפשית נעוצה, על-פי קליין, בתחושה גופנית, הרי שפנטסיה זו נעוצה בתחושות של שריפה, זרימה והתמוססות הכרוכות בהשלט השתן או בעצירתו – חריות אותן התינוק מכיר היטב. באופן דומה, עצירות, שלשול, כאבי בטן וגזים עורבים הסבה לפנטסיות לא מודעות כאשר לפוטנציאל הנפיץ, ההרטי המסוכן של הצואה.]
3. אקלין מתארת כאן לראשונה את המשוואה לפיה דבר מזוהה כדבר אחר, למשל הגופני מזוהה כנפשי ולחפץ. בהמשך המאמר היא טבעה את המושג הקריטי "משוואה סמלית", אותו תפחה בהמשך חנה סגל (".Some Aspects of the Analysis of a Schizophrenic", in: *Int. J. Segal, H. (1950)*).
Int. J. Psycho-Anal., 31: 268-78, republished (1981), in: *The Work of Hanna Segal, New-York: Jason Aronson, pp. 101-20; (1957)* "Notes on Symbol Formation": in: *Int. J.*
4. [מספר העמוד מפנה ל: '1 פרויד (1926), עכבה, סימפסום וחרדה, תרגום: יאיר אור, רסלינג, תל אביב 2007.]

פרנצי טוען שהזדהות, האות המבשר של הסמליות, מקורה באמצעי התינוק לגלות מחדש בכל אובייקט את איבריו שלו ואת התפקוד שלהם. לדעת ג'ונס [Jones], עקרון העונג מאפשר לנו ליצור שקילות בין שני דברים שונים למדי על סמך דמיון המאופיין בהנאה או בעניין. לפני מספר שנים כתבתי מאמר המבוסס על רעיונות אלה, ובו הגעתי לכלל מסקנה שהסמליות היא הכסיס לכל עידון ולכל כשרון, מכיוון שהמשוואה הסמלית היא האמצעי שדרכו חפצים, פעילויות ותחומי עניין הופכים לנושאי הפנטסיות הליבידינליות.

כעת אוכל להוסיף לדבריי מאז (1923), ולומר שלצד העניין הליבידינלי, החרדה המופיעה בשלב שתאיאיתי היא זו שמפעילה את מנגנון הזיהוי [identificational]. מכיוון שהתינוק רוצה להשמיד את האיברים (הפין, הנרתיק, השרידים) המייצגים את האובייקטים, מתעוררת בו אימה מפניהם. חרדה זו תורמת לכך שהוא מתחיל ליצור שקילות בין האיברים הללו לבין דברים אחרים. בעקבות יצירת משוואה זו הופכים הללו בתורם לאובייקטים של חרדה, והתינוק נאלץ ליצור ללא הרף משוואות חדשות ואחרות, המהוות כסיס לעניין שלו באובייקטים החדשים וכסיס לסמליות.

אלא, יתרה מזאת, היא הכסיס ליחסו של הפרט לעולם החיצון ולמציאות בכלל. צינתי שהאובייקט של הסדיום כשזה בשיאו, ושל התשוקה לידע

5. ג'ונס (1948) מעניק לתהליכי ההסמלה הגדרה צרה יותר. כל הסמלים מייצגים רעיונות על אודות העצמי ועל אודות קשרי דם מיידיים, תופעות הלידה, החיים והמוות. כאשר הייבים לוותר על תשוקה ביחס לאובייקט בגלל קונפליקט והדקקה, תשוקה זו תבטא עצמה באופן סמלי, ואובייקט התשוקה עליו היה צורך לוותר, יוחף על-ידי סמל. ג'ונס מבחין בין הסמלה לעידון, כשהואחרון עברו הוא תהליך מפתח יותר. למעשה הוא מגדיר את ההסמלה ככשל בעידון לאופנות ביטוי פרימיטיביות ופחולוגיות, הגנתית בעיקרה, יותר מאשר יצירתית. מלאני קליין לא הסכימה עם תיאורו זה של ג'ונס. היא סברה שהגדרתו מוצימת ומציאה מחוץ לריון את כל אשר אנו מגדירים כסמלי במודע ובשפה היומיומית. בעיר שג'ונס סבר שלכל סמל יש משמעות אחת, שטנה קליין שכל סמל הוא רב-משמעי ורב-הקשרי. היא הראתה שמחשקו של הילד, שהוא פעילות סובלימטיבית, מוזהה גם ביטוי סמלי לחרדותיו, לפנטסיות הלא מודעות שלו וליחס-האובייקט שלו. ראו גם: Jones, E. (1948) "The Theory of Symbolism", in: *Papers on Psychoanalysis*. London: Maresfield Reprints, pp. 87-144
6. [בפסקאות אלה מופיעה לפרקים המילה המשמעות של הזדהות, ולפרקים במשמעות של זיהוי בין איברים ותפקודים בעצמי ובאובייקט לבין דברים אחרים. לפיכך המילה תורגמה על-פי ההקשר.]

מקלט מפניי. אך להתנהגותו של דיק לא היתה משמעות או מטרה, ולא נקשרו אליה רגש או חרדה כלשהם.
 כעת אציג כמה פרטים לגבי ההיסטוריה המוקדמת שלו. כעולל יונק הוא עבר תקופה בלתי מספקת ומעורערת ביותר, מכיוון שאמו התמידה במשך כמה שבועות בניסיון עקר להניקו, והוא כמעט גווע ברעב. אז היא עברה לסוגי מזון מלאכותיים. לבסוף, כשהיה בן שכעה שבועות, הביאו מינקת, אך בשלב זה כבר לא הצליח ליהנות מהנקה. הוא סבל מקלקולי קיבה, מ-*prolapsus ani*,⁹ ומאוזר יותר גם מטחורים. ייתכן שהתפתחותו הושפעה מהעובדה שאף-על-פי שכל צרכיו הגופניים סופקו, לא הורעפה עליו אהבה אמיתית, שכן יחסה של אמו כלפיו היה מהרע הראשון חרדתי ביותר.¹⁰

יתר על כן, מכיוון שגם אביו וגם המשפלה לא גילו כלפיו חיבה יתרה, גדל דיק בסביבה דלה למדי באהבה. כשהיה בן שנתיים הגיעה מטפלת חדשה, מיומנת וחמה, וזמן קצר אחר-כך הוא שהה במשך תקופה ארוכה אצל סבתו, שהרעיעה עליו אהבה רבה. השינויים הללו השפיעו בצורה ניכרת לעיני על התפתחותו. הוא למד ללכת בגיל המצופה פחות או יותר, אך התגלה קושי ללמדו לשלוט בתפקודי הפרשה. תחת השפעתה של המשפלה החדשה הוא רכש הרגלי ניקיון בנכונות רבה יותר. בערך בגיל שלוש כבר שלט בצרכיו שליטה מלאה, ובנושא זה אפילו גילה מידה מסוימת של שאפתנות ודאגנות. בשנתו הרביעית גילה רגישות לאשמה בתחום נוסף: המשפלה גילתה שהוא נוהג לאונן ואמרה לו שזה "לא יפה" ושאסור לו לעשות זאת. ברור היה שהאיסור מעורר בו חשש ורגש אשמה. יתר על כן, בשנתו הרביעית ניכר היה שהוא מגביר באופן כללי את מאמצי ההסתגלות שלו, אך בעיקר ביחס לדברים היצוניים, ובפרט

9. וצניחת הלחולת: מצב רפואי זה מתפתח כתוצאה מעצירת או מלחץ, או עקב בעיה כטיבים המחזיקים את רצפת שרירי האגן. כמו כן, מצב זה עשוי להיגרם גם בתקשורים של לחץ נפשי.¹¹

10. ובגרסה מוקדמת יותר של מאמר זה כותבת קליין: "שכן יחסה של אמו כלפיו היה קר מהרגע הראשון" (1930). השינוי בתיאור האם מרמז על הבנה עמוקה יותר של הקשר בין העיכוב להתפתחותי לחרדה, הן של האם והן של התינוק. בספרות הפסיכיאטרית האמריקאית בתחילת דרכה, אחת האיטיולוגיות הפתוגניות לאוטיזם היתה הקר הורגש מצד האם. רגש זה השתנה רק לאחר שטסטין (1987) פרצה דרך כטיפול הפסיכואנליטי באוטיזם כאמצעות כך שפיתחה את תפיסתה זו של קליין, המעמידה במרכז את המרכיב הטראומטי-חרדתי בהתפתחות האוטיזם. ראו: פי' טסטין (1987), *מחסומים אוטיסטיים במטרפלים ניוטוסיים*, תרגום: מתוך קמינר, תולעת ספרים, תל אביב 2008.

ביחס ללמידה מכנית של כמה מילים חדשות. מראשית חייו היה נושא האכילה בעייתי בצורה חריגה. כשהיתה לו מינקת הוא לא גילה כל רצון לינוק, והתמיד בסירובו. לאחר מכן סירב לשנות מבקבו. כשהגיעה השעה להאכילו מזון מוצק יותר, הוא סירב לנגוס בו, ודחה באופן מוחלט כל דבר שלא הוגש לו בצורת דייסה וגם אותה היה צריך כמעט להכריח אותו לאכול. תוצאה חיובית נוספת שנבעה מהשפעת המשפלה החדשה היתה שיפור מסוים בנכונותו של דיק לאכול, אבל גם אז הקשיים העיקריים לא חלפו.¹¹ לפיכך, אף-על-פי שהמשפלה החיביבה השפיעה לטובה על התפתחותו במובנים מסוימים, נותרו הפגמים היסודיים בעינם. גם איתה, כמו עם שאר האנשים, דיק לא יצר מגע רגשי. וכך, גם רכותה שלה וגם זו של סבתו לא הצליחו להשיב למסלול את יחסי-האובייקט החסרים.

מהאנליזה של דיק למדתי שהסיבה לעכבה יצאת-הדופן בהתפתחותו היתה הכישלון של אותם צעדים מוקדמים ביותר, בהם דנתי בתחילת המאמר. דיק סבל מאי-יכולת מוחלטת, וכפי הנראה מולדת, של האני לשאת חרדה. איבר המין החל לשחק תפקיד בשלב מוקדם מאוד.¹² דבר זה גרם להזדהות מוקדמת מדי ומוגזמת עם האובייקט המותקף ותרם להתפתחותה של הגנה מפני סדיום, גם היא טרם זמנה. האני הפסיק לפתח חיי פנטסיה ולבסס קשר עם המציאות. אחרי התחלה רפה, תהליך יצירת-הסמלים אצל הילד הזה נעצר כליל. הניסיונות המוקדמים שאירעו את חותמם בתחום עניין אחד, אשר בהיותו מבודד וחסר כל קשר למציאות, לא היה בו כדי לשמש בסיס לעידונים נוספים. הילד גילה אדישות כלפי מרבית החפצים והצעצועים סביבו, ואפילו לא תפס את ייעודם או את משמעותם. אבל הוא גילה עניין ברכבות ובתחנות, וכמרכן בידיות של דלתות, בלחות, ובפעולת הפתיחה והסגירה שלהן.

לעניין שלו בכל החפצים והפעולות הללו היה מקור משותף: הוא היה קשור למעשה לחרדת הפיץ אל גוף האם. דלתות ומנעולים סימלו את המעברים לתוך ומחוץ לגופה, בעוד הדידות ייצגו את פיץ האב ואת זה שלו עצמו. לפיכך, הגורם לעצירה ביצירת הסמלים היה האימה מפני מה שיאוונה לו (בייחוד מידי פיץ האב) לאחר שיוחרר לגוף האם. יתר על כן,

11. בסוף שנתו הראשונה הבינה המשפלה שהילד ככל הנראה אינו נורמלי, ואפשר שהרגשה זו השפיעה על יחסה כלפיו. ומכיוון שהמשפלה הגיעה, על-פי קליין, כשייק היה בן שנתיים, הכוונה כאן ככל הנראה לתום שנת העבודה הראשונה של המשפלה.¹²

12. וקליין מתייחסת כאן להטרמת המיניות הגניטלית, תמה אליה תחזור מאוחר יותר במאמר.

יותר וקראתי להן "רכבת-אבא" ו"רכבת-דיק". הוא הרים מיד את הרכבת שכינית "דיק", הסיע אותה אל החלון ואמר "תחנה". הסברתי: "התחנה זו אמא. דיק הולך לתוך אמא". הוא עזב את הרכבת, רץ אל האזור שבין הדלת החיצונית לדלת הפנימית של החדר, הסתגר שם, אמר "חושך", ורץ מיד החוצה. הוא חזר על המהלך הזה מספר פעמים. הסברתי לו: "חושך בתוך אמא. דיק נמצא בתוך אמא החשוכה". כינתים הוא הרים שוב את הרכבת, אבל עד מהרה רץ חזרה לחלל שבין הדלתות. בזמן שאמרתי לו שהוא נכנס לתוך אמא החשוכה, הוא אמר פעמיים כשואל שאלה: "מטפלת?" עינתי: "מטפלת תקף תבוא", והוא חזר על מילותיו והשתמש בהן מאוחר יותר בצורה נאותה למדי, מחזיק אותן כנפשו. בכיקורו הבא חזר על התנהגות זו בדיוק, אלא שהפעם רץ ישיר מן החדר אל מסדרון הכניסה החשוך. הוא הניח שם גם את רכבת "דיק", ועמד על כך שזו תישאר שם. הוא חזר ושאל כלי הרף: "מטפלת באה?" בשעה האנגלית השלישית התנהג באופן דומה, אלא שמלבד לרוץ למסדרון שבין הדלתות, הוא רץ גם אל מאחורי שירת המגירות. שם נתקף חרדה, ולראשונה קרא לי לבוא אליו. כעת ניכר החשש בדרך שבה חזר ושאל על המטפלת, וכשהסתיימה השעה קידם את פניה בעונג יוצא-דופן. ניתן לראות שבו-זמנית עם הופעת החרדה צץ ועלה רגש של תלות, קודם בי ואחר-כך במטפלת, ובה כעת הוא התחיל להתעניין במילים המרגיעות "מטפלת תקף תבוא", ושלא כהרגלו, חזר עליהן וזכר אותן. אולם בשעה השלישית הוא גם הביט לראשונה בצעצועים בעיניו, שנטייה תוקפנית ניכרה בו.¹⁴ הוא הצביע על קרון-פחם קטן, ואמר "לחתוך". נתתי לו מספריים, והוא ניסה לשרוט את חתיכות העץ הקטנות והשחורות שייצגו את הפחם, אבל לא הצליח לאחוז במספריים. על סמך מכט שזרק לעברי חתכתי בעצמי את פיסות העץ מתוך הקרון, והוא מיהר להשליך את הקרון הפגום ואת תכניו למגירה, ואמר "איננו". אמרתי לו כי פירוש

14. המוטיב המתואר כאן מופיע מאוחר יותר, במאמר מ-1946, כאחת החרדות המרכזיות בעמדה הפנויאידית-סכיזואידית, דהיינו החרדה מפני תלות המקימת קשר לתוקפנות הסיסטית. מאחר שהאובייקט האהוב עשוי להיות גם מושא להתקפות סדיסטיות בנפטיה הלא מודעת, הוא הופך, דרך תהליך ההשכלה, לגורם נקמני ומסוכן ממנו יש להימנע ולהיזהר, עד כדי ניתוק קשר. אולם רק אם חורים חרדה זו ומעבדים אותה, ניתן לחוש את התלות, ומכאן – להסכים להיעזר. ראו גם: מ' קליין (1946), "הערות לכמה מנגנונים סכיזואידיים", בתוך: כתבים נבחרים, תרגום: אורנה זילברשטיין, תולעת ספרים, תל אביב תשס"ג, עמ' 177-203.

ההגנות שלו מפני דחפיו ההרסניים התגלו כמכשול יסודי בהתפתחותו. הוא היה נטול כל שמץ של יכולת לבצע מעשה תוקפני כלשהו, והבסיס ל"אי-יכולת הזו ניכר היטב כבר בתקופה מוקדמת, בסידורו לנגוס במוז. בגיל ארבע לא היה מסוגל להחזיק מספריים, סכינים או כלי עבודה, וכל תנועותיו היו מסורבלות ביותר. ההגנה מפני הדחפים הסדיסטיים המכוונים כלפי גוף האם ותכניו – דחפים הקשורים לפנטסיות משגל – הביאה להפסקת הפנטסיות ולעצירה ביצירת-סמלים. המשך התפתחותו של דיק נכשל מכיוון שלא היה יכול לבטא בנפטיה את היחס הסדיסטי לגוף האם.

הקושי יוצא-הדופן שניצבתי מולו כאנגליזה זו לא היה יכולת הדיבור הלשוני. בטכניקת המשחק, העוקבת אחר הייצוגים הסמליים של הילד ומקנה לנו גישה לחרדה ולתחושת האשמה שלו, ניתן במידה רבה לוותר על אסוציאציות מילוליות. אולם טכניקה זו איננה מוגבלת לאנגליזה של המשחק של הילד. את החומר שאנו מחפשים אפשר להפיק (כלית ברייה במקרה של ילד שמשחקו מעוכב) מן הסמליות המתבטאת בפרטי התנהגותו הכללית.¹⁵ אלא שאצל דיק לא התפתחה סמליות. זאת, במידה מסוימת, בשל היעדר יחס רגשי כלשהו לכל הדברים סביבו, אליהם היה אדיש כמעט לחלוטין. למעשה לא היו לו יחסים מיוחדים עם אובייקטים ספציפיים, כגון אלה שאנו מוצאים על-פי רוב אפילו אצל ילדים עם עכבות חמורות. מכיוון שבתוך נפשו לא התקיים כל יחס רגשי או סמלי אליהם, הרי שפעולות מקריות מצדו ביחס אליהם לא נצבעו על-ידי פנטסיה, ולפיכך לא ניתן היה לראות בהן מאפיינים של ייצוגים סמליים. כפי שהצלחתי להסיק מתוך היבטים מסוימים שבהם התנהגותו היתה שונה מזו של ילדים אחרים, חוסר-העניין שלו בסביבתו והקושי ליצור קשר עם הנפש שלו היו רק תוצאה של היעדר יחס סמלי מצדו לדברים. האנגליזה נאלצה אפוא להתחיל מהמקום הזה: מהמכשול היסודי ליצור

עמו קשר.

כאמור, כשדיק הגיע אליי לראשונה, הוא לא הביע רגש כלשהו כשהמטפלת העבירה אותו לידי. כשהראיתי לו את הצעצועים שהכנתי, הוא הביט בהם בלי שמץ של עניין. הנחתי רכבת גדולה ליד רכבת קטנה

13. הדברים נכונים רק לשלב המבוא של האנגליזה ולחלקים מוגבלים נוספים בה. ברגע שחושגה גישה אל הלא-מודע ורמת החרדה פוחתת, מתחילות להופיע פעילויות משחק, אסוציאציות מילוליות וכל שאר צורות הייצוג, בד בבד עם התפתחות האני המתאפשרת בזכות העבודה האנליטית.

הדבר שדיק חותך את הצואה מתוך אמו. הוא רץ אז אל החלל שבין הדלתות וגידר קלות את הדלתות בציפורניו, וכך הראה שהוא מזהה את החלל עם הקרון, ואת שניהם עם גוף האם שאותו הוא תוקף. הוא רץ מיד החוצה מהחלל שבין הדלתות, מצא את ארון המטבח וחלל לתוכו. בתחילת השעה האנליטית הבאה הוא ככה כשהמטפלת עזבה אותו - התנהגות יוצאת-דופן מבחינתו. אך עד מהרה נרגע. הפעם נמנע מהחלל שבין הדלתות, מהארון ומהפינה, אבל העסיק עצמו בצעצועים וחקר אותם בצורה מדויקת יותר ובסקרנות חדשה שהחלה להפציע באופן ברור. תוך כדי כך נתקל בקרון שניזוק בפעם הקודמת ובתוכו. הוא מיהר להסיט את שניהם הצדה וכיסה אותם בצעצועים אחרים. אחרי שהסברתי שהקרון ניזוק מייצג את אמו, הוא שכ והוציא אותו ואת חתיכות הפחם הקטנות ולקח אותם אל המרווח שבין הדלתות. ככל שהתקדמה האנליזה התברר שעל-ידי השלכתם בדרך זו אל מחוץ לחדר הוא מבטא את סילוקם, הן של האובייקט הניזוק והן של הסדיום שלו (או האמצעים ששרתו את הסדיום), אשר הושלכו בדרך זו לתוך העולם החיצוני. דיק גילה גם את כיר-הרחצה כמסמל את גוף האם, וכיטא אימה קיצונית מפני הירטבות במים. הוא ניגב תוך חדרה את המים מידי ומידי - לאחר שטבל את ידי וגם את ידו במים - ומיד אחר-כך כיטא חדרה דומה כשהשתין. שתן וצואה ייצגו בעיניו חומרים פוגעניים ומסוכנים.¹⁵

התברר שכפנטסיה של דיק, צואה, שתן ופיץ מייצגים אובייקטים המשמשים לתקיפת גוף האם, ומשום כך נחוו כמקור לפגיעה גם בו. הפנטסיות תרמו לאימה שלו מפני תכני גופה של אמו, וכפרט מפני הפיץ של אביו, אותו פינטס כנמצא בתוך רחמה. למדנו לראות את הפיץ הרמיזי הזה, וכן תחושת תוקפנות גוברת כלפיו, בצורות ביטוי רבות, בראש ובראשונה ברצון לאכול ולהשמיד אותו. לדוגמה, פעם אחת דיק הכניס איש-צעצוע קטן לפיץ, נגס בו בשיניו ואמר "tea daddy",

15. כאן מצאתי את ההסבר לחשש מזרע שאמו של דיק זיהתה אצלו כשהיה בן כחמישה חודשים, ושוב מפעם לפעם בתקופות מאוחרות יותר. בזמן שעשה את צרכיו, בין אם שתן או צואה, פניו הביע חרדה עצומה. מכיוון שהצואה לא הייתה קשה, הרי שהעובדה שסבל מצניחת תלחלת ומסחרים לא שימשה הסבר מניח את הדעת לחשש שלו, בפרט לאור העובדה שהחשש בא לידי ביטוי בדיוק כמותה מידה כשהשתין. בשעה האנליטית הגיעה החרדה לעצמה כזו, שכאשר דיק אמר לי שהוא רוצה להשתין או לעשות קקי, עשה זאת רק אחרי היסוס רב, תוך גילוי ברור של חרדה עמוקה וכשרמעות מציפות את עיניו. בעקבות אנליזה של החרדה הזו, התייחסתו לשני התפקודים הללו השתנתה מאור, וכיום היא כמעט נורמלית.

שפירושו "eat daddy" [לאכול את אבא]. אחר-כך ביקש לשתות מים. התברר שההפנמה [introjection] של פיץ האב קשורה הן לאימה מפני הפיץ, כמו מפני אני-עליון פרימיטיבי ופוגעני, והן מפני להיות מוענש על-ידי האם, ממנה נשדר הפיץ - במילים אחרות, אימה מפני האובייקטים החיצוניים והמופנמים. בנקודה זו החלה להתבלט העובדה שכבר הזכרתי, ואשר היוותה גורם מכריע בהתפתחותו של דיק, כלומר העובדה שהשלב הגניטלי נעשה פעיל אצלו בטרם עת. הדבר ניכר בכך שבעקבות ייצוגים מהסוג שתאורתי זה עתה הופיעו לא רק חרדה, אלא גם חרטה, רחמים, ותחושה שעליו לפצות על מעשיו.¹⁶ למשל, הוא היה מניח את אנשי-הצעצוע הקטנים בחיקו או בכף ידו, מחזיר הכול לגניטליה וכיוצא באלה. פעולתן המוקדמת של התגובות שמקורן ברמה הגניטלית נבעה מהתפתחות-אני שהתרחשה טרם זמנה, אולם היא רק עיכבה את המשך התפתחות האני. עדיין לא ניתן היה להביא את ההזדהות המוקדמת הזו עם האובייקט לידי ביטוי במציאות. פעם אחת, לדוגמה, כשדיק ראה שבבי עיפרון מחרד מפוזרים על ברכיו, אמר: "גברת קליין המסכנה". אך במקרה אחר, דומה לזה, הוא אמר בדיוק כמותה צורה: "וילון מסכן". לצד חוסר יכולתו לשאת חרדה, הפכה גם האמפתיה הלא כשלה הזו לגורם מכריע בהדיפתו את כל הדחפים ההורסניים. דיק ניתק עצמו מהמציאות והביא את חיי הפנטסיה שלו לידי עזירה מוחלטת על-ידי כך שנמלט והסתגר בתוך פנטסיות על גוף האם החשוך והריק. הוא הצליח בדרך זו להסיג את תשומת לבו גם מן האובייקטים השונים בעולם החיצוני, שייצגו את תכני גופה של האם - פיץ האב, צואה וילדים. היה עליו להיפטר מהפיץ שלו, כאיבר הסדיום, ומהצואה שלו, או להכחיש את קיומם, בהיותם מסוכנים ותוקפניים.

באנליזה של דיק התאפשר לי לפלס דרך אל הלא-מודע על-ידי יצירת קשר עם החלקיקים היסודיים של חיי הפנטסיה ושל יצירת-הסמלים שהוא כיטא. התוצאה הייתה הפחתת החרדה הסמויה, וכך התאפשר למידה מסוימת של חרדה לבוא לידי ביטוי. אך מכאן השתמע שעייבוד חרדה זו החל רק משהתבסס יחס סמלי לדברים ולאובייקטים, וכך בכך

16. ניתן לזהות כאן תיאור מקדם למאפיינים של העמדה הדיכאונית, אותה תנסח קליין בהמשך התפתחות התיאוריה שלה: האכפתיות, החרטה, התיקון והיצירתיות. ראו: מ' קליין (1940), "אבל ביחס למצבים מאני-דפרסיביים", בתוך: כתבים נבחרים, עמ' 112-94.

דיק מנסה להבהיר את עצמו כאמצעות אוצר המילים שלו, שעודנו דל אך הולך וגדל, ושאותו הוא מתאמץ בשקונות להרחיב. יתר על כן, סימנים רבים מצביעים על כך שהוא מתחיל לבסס יחס למציאות. עד כה נמשכת האנליזה של דיק זה שישה חודשים, והתפתחותו, שבמהלך תקופה זו התחילה להתרחש בכל התחומים המהותיים, מצדיקה פרוגנוזה טובה. חלק מהבעיות הייחודיות שהתעוררו במקרה שלו נמצאו פתירות. התאפשר ליצור איתו קשר בעזרת מילים ספורות בלבד, ואף להודיע חרדה אצל ילד שהתעניינותו והגש נעדרו ממנו לחלוטין, ואף להודיע ולווסת בהדרגה את החרדה שהשתחורה. ברצוני להודיע שלי. ככלל אינני דיק נאלצתי להכניס אי-אלו שינויים כסניקה הרגילה שלי. ככלל אינני מפרשת את החומר לפני שקיבל ביטוי בייצוגים שונים ומגוונים. אך במקרה הזה, שבו היכולת לייצג חומרים נפשיים היתה חסרה כמעט לחלוטין, מצאתי כי עלי לפרש על בסיס ידיעותי הכלליות, שכן הייצוגים שהופיעו בהתנהגותו של דיק היו מעורפלים באופן יחסי. בקנתי גישה אל הלא-מודע שלו בדרך זו, עלה בידי להפעיל חרדה וכיטויים רגשיים אחרים. הייצוגים הפכו אז מלאים ועשירים יותר ועד מהרה הצלחתי ליצור בסיס איתן יותר לאנליזה. כך עלה בידי בהדרגה לעבור לסניקה שבה אני נוהגת להשתמש בדרך כלל באנליזות של ילדים קטנים.

כבר תיארתי כיצד הצלחתי לגרום לחרדה לבוא לידי ביטוי על-ידי הפחתתה במצבה הסמוי. כשזו הביאה עצמה לידי ביטוי, עלה בידי לפתור חלק ממנה על-ידי פירוש. אולם בה בעת התאפשר עיבוד מוצלח יותר שלה, על-ידי פיזורה על פני דברים ותחומי עניין חדשים. בדרך זו היא נחלשה עד כדי כך שנעשתה נסבלת עבור האני. רק המשך הטיפול יראה האם האני יכול ללמוד לשאת ולעבד כמויות נורמליות של חרדה כאשר מווסתים אותה בדרך זו. במקרה של דיק היה אפוא צורך לחול שינוי בגורם יסוד בהתפתחותו בעזרת אנליזה.

כל שניתן היה לעשות באנליזה עם ילד זה, שלא יכול היה לבטא את עצמו באופן מובן ושהאני שלו לא היה פתוח להשפעה, היה לנסות ולמצוא דרך גישה אל הלא-מודע, ואז על-ידי הקלת הקשיים הלא מודעים, לפלס דרך להתפתחות האני. כמוכן שבמקרה של דיק, כמו בכל מקרה אחר, הגישה אל הלא-מודע היתה חייבת לעבור דרך האני. האירועים הוכיחו כי די היה אפילו באני הזה, שהתפתחותו לקינה ביותר, כדי ליצור קשר עם הלא-מודע. מנקודת מבט תיאורטית, חשוב לדעתני

נכנסו לפעולה הדחף האַפְּיִסְמוֹפִּילִי והדחפים התקיפניים.¹⁷ כל התקדמות גררה בעקבותיה שחרור כמויות חדשות של חרדה, וגרמה לדיק להפנות עורף, במידה מסוימת, לדברים שאיתם כבר ביסס יחס רגשי ואשר הפכו מסיבה זו לאובייקטים לחרדה. עם התרחקותו מהם פנה לאובייקטים חדשים, וכעת כווננו דחפיו התוקפניים והאפּיִסְמוֹפִּילִיים אל היחסים הרגשיים החדשים. כך, למשל, התרחק דיק לחלוטין למשך זמן מה מן הארון, אבל התעמק ביסודיות בכיור הרחצה וברדיאטור החשמלי, אותם חקר לפרטי פרטים, כשהוא שב ומכבא דחפים הרסניים כלפיהם. אחר-כך העתיק את תשומת לבו מהם אל חפצים חדשים, או חזר להתעניין בדברים שכבר הכיר ועזב בעבר. הוא שב להתעסק בארון, אך הפעם לוותה התעניינותו בפעילות ובסקונות רבות יותר, ובנטייה חזקה יותר לתוקפנות מכל הסוגים. הוא הכה על הארון ככה, גירד ודקר אותו בסכין והתיז עליו מים. הוא כחן בערנות את צירי הדלת, את הדרך שבה היא נפתחת ונסגרת, את המנעול וכך הלאה, טיפס לתוך הארון ושאל איך קוראים לחלקיו השונים. ככל שהתפתחה התעניינותו הוא גם הגדיל את אוצר המילים שלו, שכן הוא התחיל כעת להתעניין יותר ויותר לא רק בדברים עצמם אלא גם בשמותיהם. כעת זכר את המילים ששמע בעבר ונהג להתעלם מהן, והתחיל להשתמש בהן בצורה נכונה.

יד ביד עם התפתחות זו בתחומי העניין שלו ועם העברה בעלת עצמה הולכת וגוברת אליו, הופיע יחס-האובייקט שנעדר עד כה. במהלך החדשים הללו פיתח דיק כלפי אמו וכלפי המטפלת יחס חם ונורמלי. כעת היה משתוקק לקרבתו, רוצה שישומו לב אליו ומדגיש מצוקה כשהן עוזבות אותו. גם היחס שלו לאביו כלל סימנים גוברים של התייחסות ארפילית נורמלית, והתחזק היחס שלו לאובייקטים בכלל. הרצון להביע את עצמו בצורה ברורה, רצון שנעדר עד כה, מופיע כעת במלוא עצמתו.

17. [אפּיִסְמוֹפִּילִי - תשוקה לידע. מושג המופיע לראשונה אצל פרויד ב-1917 כמרכיב דחפי של הליברו הקשר גם לסקופופיליה ולאקסהיביציוניים. קליין, בהמשך לפרויד, רואה את האפּיִסְמוֹפִּילִיה כמרכיב דחפי מולד, המהווה כוח מרכזי ונורמלי בהתפתחות והמתכבא בסקונות ובמשאלה לחקור את פנים גופה של האם, את תכניו, את נפשה ואת רגשותיה. מאוחר יותר מופנית חקירה זו כלפי העולם החיצוני ובני האדם החותכו. האפּיִסְמוֹפִּילִיה כרוכה במיניות מצד אחד ובסדיום מצד שני, ולפיכך מעוררת חרדה. עבור קליין, התינוק לא רק מחפש אובייקט אלא גם ידע. כאן מובלעת גם ההנחה לפיה לתינוק ידע מוקדם, מיני בעיקרו, ובעטיו הוא מצויד בסקונות ובתפקודים קוגניטיביים רבים מכפי שהנחנו, רעיון שזכה לפיתוח בהיאורית החשיבה של בינן. להרחבה ראו: י' בינן (1962), ללמוד מן הניסיון, תרגמה: רנה רויפין, תולעת ספרים, תל אביב 2004.]

לציין שאפילו במקרה קיצוני מעין זה של התפתחות-אני פגומה, ניתן היה לפתח הן את האני והן את הליבידו רק כאמצעות אנליזה של הקונפליקטים הלא מודעים, מבלי להפעיל על האני השפעה חינוכית כלשהי.¹⁸ ברור שאם אפילו האני הבלתי מפותח של ילד שלא קיים יחס אל המציאות יכול לעמוד בהסרת ההתחקות על-ידי אנליזה, מבלי להיות מוצף בסתמי, אל לנו לחשוש שמא האני של ילדים נידושים (כלומר, במקרים הרבה פחות קיצוניים) ייכנע לסתמי. כמו כן ראוי לציין שבעוד ההשפעה החינוכית שניסו להפעיל עליו הסוכבים אותו החליקה מעל דיק ללא כל השפעה, הרי כעת, כאשר הודות לאנליזה האני שלו מתפתח, נעשה דיק יותר ויותר פתוח להשפעה מעין זו, המסוגלת לעמוד בקצב של ההתמודד היצריים שהאנליזה מתניעה, ויש לו יכולת מספקת כדי להתמודד עמם.

עדיין נותרת שאלת האבחנה. ד"ר פורסיית [Forsyth] איבן זאת כמקרה של *praecox dementia*, וסבר שיש טעם לנסות טיפול פסיכואנליטי. דומה שהתמונה הקלינית, התואמת מהרבה בחינות חשובות תמונה של *praecox dementia* מתקדמת במבוגרים, מחזקת את אבחנתו. אחרון ואסכם שוב את התמונה: היא אופיינה בהיעדר כמעט מוחלט של רגש ושל חרדה, מידה משמעותית ביותר של נסיגה מן המציאות ושל חוסר נגישות, היעדר חיבור רגשי [rapport], התנהגות נגטיביסטית המוחלפת לסירוגין כסימנים של צייתנות אוטומטית, אדישות לכאב, פרסברציה – כולם סימנים אופייניים ל-*praecox dementia*. יתר על כן, ההאבחנה זוכה לאישור נוסף לאור העובדה שניתן לשלול בוודאות קיומה של מחלה אורגנית, ראשית משום שהבדיקה של ד"ר פורסיית לא העלתה ממצא כזה, ושנית מכיוון שהמקרה מגיב להשפעתו של טיפול פסיכולוגי. האנליזה לימדה אותי שניתן לשלול בוודאות אפשרות של פסיכו-נירוזה.

כנגד אבחנה של *praecox dementia* ניצבת העובדה שהאמפיין המהותי במקרה של דיק היה עכבה בהתפתחות, ולא גרסיה. בנוסף, *praecox dementia* נדירה ביותר בילדות המוקדמת, כך שפסיכיאטרים רבים טוענים שאינה מתרחשת כלל בתקופה זו.

18. גלליין הדישה שהאנליזה אינה תהליך חינוכי, ושהשיפור בהסתגלות הילד לסביבתו המשפחתית החינוכית תורחש בעקבות עיבוד החרדות המעכבות אותה. האנליזה היא בראש ובראשונה אנליזה של חרדה ולא של הגנה. היא מעלה נקודה זו גם כנגד תפיסתה של אנה פרויד, שראתה בראשית דרכה את החינוך כחלק בלתי נמנע מתהליך אנליטי עם ילדים.

מנקודת המבט הזו של הפסיכיאטריה הקלינית, אינני נוקטת עמדה חד-משמעית בשאלת האבחנה, אך ניסיוני באנליזות של ילדים מאפשר לי להעיר כמה הערות כלליות על פסיכוזה בילדות. הגעתי לכלל מסקנה שפסיכופרניה¹⁹ שכיחה בילדות הרבה יותר מכפי שמקובל להניח. אציג כמה סיבות מדוע היא חומקת מן העין בדרך כלל: (1) הורים, בפרט בקרב המעמדות העניים יותר, נוהגים להתייעץ עם פסיכיאטר רק כשמדובר במקרה נואש, כלומר, כשאינם יכולים לעשות דבר עבור הילד בכוחות עצמם. מקרים רבים כאלו אינם מגיעים אם כך לידיעת הדופא. (2) בקרב אותם מטופלים שהרופא בכל זאת פוגש, לעתים קרובות אין ביכולתו לקבוע קיומה של פסיכופרניה בבדיקה בודדת וקצרה. מקרים רבים מהסוג הזה מסווגים אפוא תחת מעורפות כגון "עצירה התפתחותית", "ליקוי שכלי", "מצב פסיכופתי" "נטייה אנטי-חברתית", וכן הלאה. (3) מעל לכל, הפסיכופרניה פחות ברורה ונכרת לעין אצל ילדים לעומת מבוגרים. התכונות האופייניות למחלה פחות בולטות אצל הילד, כי בדרגות מתונות יותר הן טבעיות להתפתחות הילד הנורמלי. למשל, תופעות כמו ניתוק בולט מהמציאות, היעדר חיבור רגשי, חוסר יכולת להתרכז בעיסוק כלשהו, התנהגות אווילית ודיבור שטותי אינן נראות לנו כה יוצאות-דופן אצל ילדים, ואיננו מתייחסים אליהן כפי שהיינו מתייחסים אילו הופיעו אצל אדם מבוגר. תנועות מופרות ותנועות סטריאוטיפיות שכיחות למדי אצל ילדים, ושונות מההיקרניות ומהסטריאוטיפיות של הפסיכופרניה בעצמתן בלבד. היצירתיות האוטומטית צריכה להיות מודגשת ביותר על-מנת שהורים יתייחסו אליה כיותר מאשר "מוג נוח". התנהגות נגטיביסטית נתפסת על-פי רוב כ"שובבות", ודיסוציאציה היא תופעה הנעלמת על-פי רוב לחלוטין מעיני המתבונן כשמדובר על ילד. דרושה התבוננות דקדקנית ביותר כדי לחשוף את העובדה שחרדתם הפובית של ילדים כללית לא פעם מחשבות רדיפה בעלות אופי פרנואיד²⁰ ופחדים היפוכונדריים, ולעתים קרובות אפשר לחשוף זאת רק באמצעות אנליזה. (4) בשכיחות גבוהה עוד יותר מאשר פסיכוזות בקרב ילדים, אנו פוגשים תכונות פסיכוטיות, המובילות בנסיבות שליליות למחלה בהמשך החיים.

19. גלליין משתמשת במושג 'פסיכופרניה' משום שזו האבחנה המורידה ביותר שניתנה באותה תקופה לילדים עם פתולוגיות קשות, אף כי ניכר מתוך ריבוי השאלות שהיא מעלה בחיאורד שאינה שלמה עם אבחנה זו. בדיעבד, אכן האבחנה המתאימה יותר היא אוטיזם, או PDD.

20. השוו עם מאמרי "האנשה במשחק של ילדים" (1929) [באסופה זו, עמ' 69].

מופנית הן כנגד הסדיום של הפרט עצמו והן כנגד האובייקט המותקף, מכיוון ששניהם נחשבים למקורות סכנה. זוהי הגנה בעלת אופי אלם, והיא שונה ממנגנון ההזקה. אצל הבן מופנית ההגנה הזקה הזו גם כלפי הפיז שלו, בהיותו האיבר המוציא לפועל את הסדיום שלו, והיא אחד המקורות העמוקים ביותר לכל ההפרעות באונות המינית.

אלה הן השערותי באשר להתפתחותם של אנשים גורמלים ושל נירזטים. כעת נפנה אל היוצרות הפסיכויות.

חלקן הראשון של השלב שבו הסדיום כשיאו הוא זה שבו ההתקפות נתפסות כמבוצעות באמצעות אלימות, והוא על-פי תפיסתי נקודת-הקבעון ב-dementia praecox. בחלקו השני של שלב זה ההתקפות מודמיינות כאילו הן מתבצעות באמצעות הרעלה, ואז שולטים הרחפים האורתוראליים והאנאליים-סדיסיים. זוהי לדעתי נקודת-הקבעון בפרנויה.²² ברצוני להזכיר שאברהם טען שבפרנויה הליכידו נסוג אל השלב האנאלי המוקדם יותר. מסקנותיי עולות בקנה אחד עם השערותי של פרויד לפיתח יש לחפש את נקודות-הקבעון של ה-dementia praecox ושל הפרנויה בשלב הנרקסיסטי, כאשר זו של ה-dementia praecox קודמת לזו של הפרנויה.

ההגנה המופרזת והמוקרמת מדי של האני מפני סדיום כולמת היווצרות של יחס למציאות והתפתחות של חי פנטסיה. המשך של ההשתלטות הסדיסטית על גוף האם ועל העולם החיצוני (אף הוא גוף האם, במובנו הרחב) ושל חקירתם הסדיסטית מובא לכדי עצירה, ודבר זה גורם לעיכוב מוחלט פחות או יותר של היחס הסמלי לדברים ולאובייקטים המייצגים את תכני גופה של האם, ומכאן לעיכוב פִּיחֵס לסביבתו של הפרט ולמציאות עצמה. נסיגה זו הופכת בסיס להיעדר של אפקטים וחרדה, שהוא אחד הסימפטומים של dementia praecox. הרגרסיה במחלה זו תחזור אפוא הישר אל השלב המוקדם בהתפתחות שבו, חודות לחרדה, נמועו או נכלמו ההשתלטות הסדיסטית על פְּיֵינס גופה של האם והורס הסדיסטי שלו בפנטסיה, ביחד עם ביסוס היחס למציאות.

22. במקום אחר (The Psychoanalysis of Children, 1932) אצטט את החומר שעליו אני מבססת השקפה זו, ואנמק זאת באופן מפורט יותר.

אני סבורה לפיכך שסכיוזופרניה במופעה המלא, ובמיוחד מאפיינים סכיוזופרניים, הינה תופעה רווחת הרבה יותר בילדות מכפי שנהוג להניח. זה מכבר הגעתי לכלל מסקנה - מטעמים שעליי לפרט באופן מלא במקום אחר - שעלינו להרחיב את מושג הסכיוזופרניה בילדות בפרט, ואת הפסיכוזה בילדות בכלל, ודומני שאחת ממשמיותיה החשובות ביותר של הפסיכואנליזה של הילד היא גילוי וריפוי של פסיכויות בילדות. אין ספק שהידע התיאורטי שנרכוש בדרך זו יהווה תרומה רבת-ערך להבנתנו את מבנה הפסיכויות, ואף יסייע לנו להגיע לאבחנה מובדלת מדויקת יותר בין המחלות השונות.

אם נרחיב את השימוש במונח בהתאם להצעתי, נוכל לדעת לסווג את מחלתו של דיק תחת הכותרת של סכיוזופרניה. היא שונה אמנם מהסכיוזופרניה הטיפוסית של הילדות בכך שאצלו הבעיה היתה עכבה בהתפתחות, ואילו ברוב המקרים מהסוג הזה מתרחשת נסיגה אחרי שהילד הגיע בהצלחה לשלב התפתחותי מסוים.²¹ יתרה מזאת, חומרת המקרה מוסיפה לאופי היוצא-דופן של התמונה הקלינית. אף-על-פי-כן קיים יסוד להניח שלא מדובר על מקרה בודד, שכן לאחורונה נתקלתי בשני מקרים דומים אצל ילדים בערך בני גילו של דיק. אנו נטיים אם כן להניח שאם נתבונן יותר לעומק, ניתקל במקרים רבים יותר מהסוג הזה.

כעת אסכם את מסקנותיי התיאורטיות. אלה אינן גובעות מהמקרה של דיק בלבד אלא ממקרים נוספים, קיצוניים פחות, של סכיוזופרניה בילדים בני חמש עד שלוש-עשרה, ומתוך ניסיוני האנליטי בכלל. השלבים המוקדמים של הקונפליקט האדיפלי נשלטים בידי הסדיום. הם מתרחשים בשלב בהתפתחות אשר מונחה מראשיתו על-ידי סדיום אוראלי (אליו נקשרים הסדיום האורתוראלי, השרירי והאנאלי), ומסתיימים עם קץ שלטון הסדיום האנאלי.

רק בשלבים המאוחרים של הקונפליקט האדיפלי מופיעה ההגנה מפני רחפים ליכידניים: בשלבים מוקדמים יותר מופנית ההגנה כנגד הרחפים החרסניים הנלווים. ההגנה המוקדמת ביותר שמעמיד האני

21. עם זאת, העובדה שהאנליזה אפשרה ליצור קשר עם נפשו של דיק והביאה להתקמות מסוימת בזמן כל-כך קצר יחסית, מצביעה על האפשרות שמידה כלשהי של התפתחות סמויה כבר התחוללה, לצד ההתפתחות המועטה שקיבלה ביטוי חיצוני. אבל אפילו אם ניקח זאת בחשבון, הרי שההתפתחות שלו בכללותה היתה דלה ורעומה בצורה כה אבנורמלית, עד שהשערה ביחס לנסיגה משלב שכבר הושג בהצלחה אינה מתאימה במקרה הנדון.